

Žydų nuosavybės bei turto konfiskavimas ir naikinimas Lietuvoje Antrojo pasaulinio karo metais

Šiame straipsnyje pirmiausia mėginsime aptarti, kokio požiūrio į likusį žydų turtą laikėsi dviejų pagrindinių lietuvių valdžios institucijų – Laikinosios vyriausybės (toliau – LV) ir Vilniaus miesto ir srities piliečių komiteto (toliau – Komitetas), egzistavusių pirmaisiais Vokietijos ir TSRS karo mėnesiais, pareigūnai bei Lietuvos Katalikų Bažnyčios atstovai. Antra, vienos apskrities pavyzdžiu panagrinėsime žydų turto likimą Lietuvos provincijoje. Ar toks modelis galėtų būti pritaikytas ir kitiems Lietuvos regionams, parodys vėlesni tyrimai.

ĮVADAS

Lietuvos žydų turto likimo Antrojo pasaulinio karo metais tyrimas yra neatskiriama holokausto studijų dalis. Tačiau išsamesnių tekstų šia tema iki šiol neturime. Minėtina Emanuelio Zingerio publikacija, kurioje aprašomas Lietuvos žydų kultūros vertybių likimas bei aptariamos jų suradimo ir susigrąžinimo perspektyvos¹. Autorius rašė ir apie specialiai įkurtos institucijos – Rosenbergo štabo (jo uždavinys buvo išgabenti į Vokietiją okupuotų kraštų kultūros vertybes) pareigūnų veiklą Lietuvoje. Tačiau rimtesnių sekėjų šis tyrimas iki šiol nesulaukė. Kalbant apie žydų turto likimą provincijoje, galima paminėti Rimanto Zizo publikaciją apie Šilalės krašto žydų tragediją, kurioje jis kėlė ir likusio jų turto klausimą². Lietuvos, ir ne tik, tyrinėtojams turėtų būti vertinga kole-

gų iš Maskvos universiteto archyvinė publikacija apie žydų kultūros vertybių užimtose TSRS teritorijose inventorizaciją bei evakuavimą į Vokietijos gilumą³. Džiugu, kad leidinio autoriai planuoja dar vieną tomą, kuris bus skirtas Lietuvai, Latvijai ir Estijai. Žinių apie žydų turto nusavinimą randame Martino Deano straipsnyje⁴; jame išvardytos pagrindinės turto rūšys bei nusavinimą vykdžiusios institucijos nacių okupuotoje TSRS teritorijoje.

PAGRINDINIŲ LIETUVIŲ VALDŽIOS INSTITUCIJŲ IR KATALIKŲ BAŽNYČIOS ATSTOVŲ POZICIJA LIKUSIO ŽYDŲ TURTO ATŽVILGIU

Pagrindine lietuvių valdžios institucija, be abejo, laikytina Lietuvos laikinoji vyriausybė, egzistavusi vos šešias savaites (1941 m. birželio 23–rugpjūčio 5 d.). Ji jau pirmomis darbo dienomis deklaravo savo siekius, socialinės-ekonominės politikos gaires, ėmė rengti įvairius normatyvinius aktus. Deklaracijose bei įstatymuose atskiro dėmesio sulaukė ir žydai. Vyriausybė, birželio 30 d. posėdyje apsvarsčiusi „Deklaraciją ūkiniais ir socialiniais klausimais“, paskelbė, jog būtina įvykdyti denacionalizaciją ir grąžinti privatinę nuosavybę, tačiau ne be išimčių: „Žydams ir rusams priklausę turtai lieka neginčijama Lietuvos valstybės nuosavybe“⁵, – teigiama deklaracijoje. Liepos 4 d. LV posėdyje ši formulotė buvo pakoreguota – iš jos pašalinta diskriminacinė nuostata rusų

tautybės gyventojų atžvilgiu, bet įrašytas buvęs tarybinis aktyvas: „Nacionalizuoti žydų turtai, o taip pat nacionalizuoti turtai, priklausę kitiems asmenims, aktingai veikusiems prieš lietuvių tautos interesus, lieka Lietuvos valstybės nuosavybe“⁶. Panašios formuluotės išliko ir vyriausybės priimtuose Žemės, Miestų namų ir žemės sklypų, Prekybos ir viešojo maitinimo įmonių, Pramonės įmonių, Lietuvos jūrų ir upių prekybos laivyno denacionalizacijos įstatymuose⁷. Žydams bei asmenims, „aktingai veikusiems prieš lietuvių tautos interesus“, jie neturėjo būti taikomi. Žydams nebuvo taikomi ir vyriausybės nutarimai dėl vertybinių popierių bei indėlių gražinimo buvusiems savininkams. Jie atsidūrė tarp tų, kuriems buvo atsakyta išduoti leidimus verstis prekyba⁸ ir t. t.

Nors minėtų įstatymų turinį nulėmė okupacinė nacių Vokietijos karinė, o vėliau civilinė valdžia, nors dėl minėtos valdžios viršenybės prieš lietuvių administraciją ir jos patvarkius jie išliko deklaratyvūs ir nebuvo įgyvendinti, tačiau tai jų autorių neatleidžia nuo asmeninės atsakomybės už diskriminacinių tų įstatymų turinį bei visos Lietuvos žydų bendruomenės sutapatinimą su asmenimis, kovojusiais prieš Lietuvos nepriklausomybę. Suprantama, holokausto akivaizdoje diskriminacinių nuostatų akcentavimas deklaratyviuose įstatymuose gali pasirodyti neadekvačiai sureikšmintas, tačiau tai svarbu aiškinantis šios institucijos pareigūnų ideologines nuostatas, pilietiškumo suvokimo lygmenį ir pagaliau įtaką iš šalies.

Vilniaus miesto ir srities piliečių komitetas – antra pagal svarbą lietuvių valdžios institucija. Jis buvo sudarytas 1941 m. birželio 24 d. ir gyvavo iki rugsėjo 15 d. Komitetas, lyginant su vyriausybe, buvo dar nesavarankiškesnis, rūpinosi iš esmės Vilniaus miesto ir srities gyventojų ekonominėmis, buitinėmis bei socialinėmis problemomis. Aktualus Vilniuje buvo ir „žydų klausimas“, todėl Komiteto pareigūnai ne tik rūpinosi vykdyti vokiečių karo komendanto įsakymą įrengti mieste getą, pasirašydavo potvar-

kus dėl žydų atleidimo iš darbo, bet ir sprendė likusio jų turto klausimą. Vienas aukštas Komiteto pareigūnas liepos mėn. antroje pusėje rašė: „Išjungus žydus iš viešojo gyvenimo, kyla visa eilė klausimų, liečiančių jų turtą. Šia proga, neliečiant žydų nekilnojamojo turto, būtų pravartu, jei Komitetas principiniai nusistatytų žydų kilnojamojo turto paskirstymo klausimu, būtent: kam turi atitekti jų turimos bibliotekos, meno vertybės, brangenybės, muzikos instrumentai, gydytojų kabinetai ir t. t. Be aiškaus šiuo atžvilgiu Komiteto nusistatymo gali kilti didelių painiavų žydus perkeltiant į Ghetto“⁹.

Dėl šio turto apsispręsta greitai. Likusį vertingą žydų turtą turėjo būti pasirengusios perimti tokios įstaigos kaip Mokslų akademija (bibliotekas), Meno muziejus (meno vertybės), lombardas (įvairias brangenybes), Meno reikalų valdyba (muzikos instrumentus), Sveikatos apsaugos skyrius (žydų gydytojų kabinetus)¹⁰. Garsaus buvusio Žydų mokslo instituto (JIVO) bei Š. Anskio istorijos ir etnografijos muziejaus inventorių savo žinion perėmė SD pareigūnai¹¹. JIVO rūmai Vivulskio gatvėje buvo paversti visos Lietuvos žydų kultūros vertybių kaupimo centru. Čia jos buvo rūšiuojamos. Vertingiausias knygas, archyvinis dokumentus Alfredo Rosenbergo operatyvinio štabo pareigūnai išsiuntė į Vokietiją, Frankfurtą prie Maino¹². Vokiečių karo lauko vado paliepiamu iškėlus žydus į getą, visų žydų gyvenamieji butai su policijos pagalba turėjo būti patikrinti, o juose rastos brangenybės, vertingesni meno bei istorinę reikšmę turintys radiniai perduoti „atitinkamoms įstaigoms ir muziejams saugoti“¹³.

Lietuvos Katalikų Bažnyčios poziciją pasisavinto žydų turto atžvilgiu iš dalies atskleidžia referatai „Restitucijos klausimas mūsų dienų sąlygose“, 1942 m. vasarą skaityti įvairiuose dekanatuose vykusiose kunigų konferencijose. Pranešimuose vyrauja nuomonė, kad jei žydų turtą pasisavino neturtingas parapijietis ir tik būtiniausioms savo reikmėms, tai tas turtas gali likti jo žinioje. Tačiau jei žmogus paėmė dau-

giau nei pajėgus suvartoti, tai turįs gražinti: geriausia – Bažnyčiai, tačiau galių sušelpiti ir vargšus ar skirti labdarai. Išlyga taikoma tik nesaijingai žydų turto prisigrobusiems buvusiems partizanams, tapusiems jais dėl kilnių tikslų („tėvynės meilės vedini ar raudonojo teroro sukrestį“): jiems restitucija neprivaloma, nes jie karo pradžioje rizikavę net gyvybe. Įsigytas žydų turtas esąs atpildas už buvusią riziką¹⁴. Susipažinus su referatų tekstais galima daryti išvadą, kad juose laviruojama tarp užuojautos žydamas ir jų turto pasisavinimo pateisinimo; smerkiamas ne pats svetimo turto pasisavinimas, o jo mastai. Kai kurios minėtos nuostatos tikriausiai buvo nulemtos katalikų tikėjimo moralinių normų: „Neteisėtai pažeidus svetimą nuosavybę, – rašoma katalikų tikėjimo tiesų išaiškinime, – yra pareiga atlyginti [...]. Atlyginti reikia tam, kam buvo padaryta skriauda. Jei jo nėra jau gyvo – jo įpėdiniams. Jei ir tų nėra, reikia atiduoti beturčiams šelpiti ar kitiems geriems tikslams“¹⁵. Buvo nusizengta septintajam Dievo įsakymui „Nevok!“, kuris aiškinamas kaip draudimas „savintis artimo nuosavybę ar daryti jai kokią žalą“, ir dešimtajam „Negeisk nė vieno daikto, kuris yra tavo artimo!“¹⁶ („artimo“ sąvoka minėtoje literatūroje universali: „Mūsų gi artimas yra kiekvienas žmogus, be jokio religijos, tautybės, šalies, kūno spalvos skirtumo ir taip pat vis tiek, ar jis mums palankus, ar nepalankus, ar net priešiškas“¹⁷).

TAURAGĖS APSKRITIES ŽYDŲ TURTO LIKIMAS

Tragiškas likimas neaplenkė ir Tauragės apskrities žydų bendruomenės. 1941 m. rugpjūčio–rugsėjo mėn. buvo sušaudyta apie 8 tūkst. vietos žydų¹⁸. Prieš sušaudymą, kaip ir kitose Lietuvos apskrityse, jie buvo atskiriami, apgyvendinami getuose ar laikinose žydų izoliavimo stovyklose, „žydų kvartaluose“, barakuose ir pan. Pajūrio miestelio ir apylinkės žydai dar lie-

pos mėn. buvo uždaryti vietos dvaro lentų barake: iš viso 55 žmonės, iš jų 4 vyrai, likusieji – moterys ir vaikai¹⁹. Apie 70 Kaltinėnuose likusių žydų rugsėjo 4 d. buvo perkelti į Kražių gatvę, „apgyvendinant juos blogiausiose patalpose ir tuo pačiu izoliuojant nuo vietos gyventojų. Anksčiau tas atlikti nebuvo įmanoma, nes tos patalpos buvo užimtos vietos gyventojų, kuriuos iškeldinant reikėjo jiems parūpinti kitas tinkamas gyvenamas patalpas“²⁰. Laikinas getas buvo įsteigtas Tauragėje. Moterų ir vaikų getui buvo pritaikyti barakai prie Batakių²¹ ir t. t.

Sunaikinus bendruomenę reikėjo spręsti, ką daryti su likusiu kilnojamuoju ir nekilnojamuoju turtu. Nuosekliai atkurti jo likimą chronologiniu bei teritoriniu principu nėra lengva dėl archyvinės medžiagos stokos. Tačiau įvardyti pagrindinius šio proceso etapus įmanoma: tai – grobstymas, įkainojimas, pardavimas ir perkainojimas.

Turima archyvinė medžiaga leidžia teigti, jog 1941 m. liepos pabaigoje žydų turto likimas dar nebuvo reglamentuotas. Vainuto žydes moteris ir vaikus apgyvendinus Sinagogos gatvėje („žydų kvartale“), vietos nuovados viršininkas liepos 28 d. Tauragės apskrities policijos vadui pranešė, jog „žydų paliktas nekilnojamas ir kilnojamas turtas saugomas iki bus gautas atskiras parėdymas, kaip su juo pasielgti“²².

Apie likusio žydų turto naudojimą imta kalbėti rugpjūčio pradžioje. „Iš žydų paimtas turtas privalo būti surašytas ir po parašu perduotas apsaugai ir naudojimui“²³, – tokį nurodymą apskrities viršininkas davė Tautinės apsaugos Tauragės kuopos vadui. Tačiau šių nurodymų buvo paisoma ne visada, neišvengta grobstymo. Yra išlikę nusiskundimų minėtos apsaugos kuopos pareigūnais, kad šie „vyksta po kelis pas žydus ir grasindami ginklais reikalauja atiduoti brangenybes (laikrodžius, žiedus, apyrankes ir pan.)“²⁴. Apskrities viršininkas į tai operatyviai reagavo, įspėdamas visus apsaugos būrių vadus, kad „be policijos vadų žinios ir jos

dalyvavimo apsaugos būrių pareigūnai jokių kratų ir suėmimų nedarytų, nes už tai bus perduoti karo valdžiai griežtam nubaudimui“; pabrėžė, jog „suiminėti galima tik tada, kai yra užtinkama nusikaltimo vietoje ir kada yra aiškūs besislapstę komunistai ar kitokie nusikaltėliai“²⁵. Taip pareigūnai elgėsi ne tik todėl, kad žydai atsidūrė už įstatymo ribų, kad jų likimas jau buvo nulemtas ar kad nebuvo aiškiai reglamentuotas likusio turto likimas. Svaria priežastimi galima laikyti ir atsakomybės nebuvimą, nes tam sąlygas sudarė neaiški atskaitomybė. Net vokiečių karinė vadovybė apsaugos pareigūnus laikė pagalbine policija ir visą atsakomybę už jų veiksmus skyrė viešajai policijai. Tuo tarpu apsaugos policijos būriai buvo pavaldūs ne policijos vadovybei, o apskrities viršininkui.

Kita vertus, buvo grobstomi ne tik žydų daiktai. Pasinaudojant sumaištimi pirmomis karo dienomis nukentėjo ir ne vienas tauragiškis lietuvis. Nuostoliai dėl asmeninio turto vagsčių buvo skaičiuojami tūkstančiais litų. Tokiu būdu nukentėjo Tauragės gyventojai Marija Šeštokienė ir Bronius Čeponis. Dalis daiktų vėliau rasta pas jų kaimynus lietuvius²⁶.

Apskrities viršininkas Vladas Mylimas specialų slaptą potvarkį „žydų klausimo tvarkymo reikalu“ pasirašė tik 1941 m. rugsėjo 6 d. Potvarkis buvo parengtas atsižvelgiant į apygardos komisaro nurodymus: žydai turėjo būti izoliuoti, apgyvendinti žydų barakuose-stovyklose; potvarkyje miesto burmistrui, valsčių viršaičiams ir nuovadų viršininkams buvo nurodytos žydų pareigos, darbo prievolės ir kt. Reglamentuota ir kas turėtų būti daroma su žydų turtais: „Visas žydų turtas yra konfiskuojamas ir tvarkomas pagal apygardos komisaro nuostatus. Burmistrai ir valsčių viršaičiai yra atsakomingi, kad visas žydų kilnojamas ir nekilnojamas turtas būtų suregistruotas. Žydai nuo šios dienos nebeturi teisės savo turto tvarkyti. Jei kuris nors žydas būtų pastebėtas norįs savo turtą kokiu nors būdu

kam perleisti, jį reikia sulaikyti ir perduoti vokiečių policijai“²⁷.

Tuo tarpu valsčiuose buvo sudaromos žydų turto įkainojimo komisijos. Jose paprastai dirbo vietos savivaldybės ir policijos darbuotojai; galėjo būti samdomi ir specialiai tik šiam darbui atlikti vietos gyventojai (žr. lentelę). Samdomiems ir neturintiems tarnybų (negaujantiems atlyginimo) asmenims šis darbas galėjo būti apmokamas. Šiuo atžvilgiu įvairiuose apskrities valsčiuose susidarė nevienoda padėtis: vienu komisijų nariai „už tą darbą atlyginimo negavo, nes jie buvo tarnautojai, gaunantys algą“; Naumiesčio ir Švėkšnos valsčių komisijų nariams atlyginimai buvo išmokėti iš lėšų, surinktų už perduotą turtą; dar kitur atlyginimų išmokėjimas nukeltas į 1942 m., kai pats Šiaulių srities komisaras informavo, jog komisijų nariams, negavusiems jokio atlyginimo, „galima išmokėti už sugaištą laiką“²⁸.

Archyvuose yra išlikę Tauragės apskrities gyventojų, įsigijusių vienokio ar kitokio žydų turto, sąrašai. Tuose sąrašuose daugiausia švėkšniškių (plačiau apie tai toliau), tačiau randame ir kitų valsčių gyventojų pavardes: Šilalės – apie 100, Kaltinėnų bei Laukuvos – beveik po 100, Batakių – apie 40, Gaurės – per 30. Santykiškai tai nėra itin dideli skaičiai, turint galvoje, kad minėtuose valsčiuose gyveno nuo 4230 (Gaurės) iki 9653 (Švėkšnos) gyventojų²⁹.

Sąrašuose yra ir aukštų apskrities pareigūnų pavardės. Antai apskrities viršininkas V. Mylimas įsigijo turto už 354 reichsmarkes (toliau – Rm): karvę, lovą, drabužių spintą, bufetą, stalinį laikrodį ir kt. Sąrašuose įrašyti ir valsčių viršaičiai: Batakių – Juozas Latoža, Gaurės – Vincas Nausėda, Kaltinėnų – Kazys Petraitis, Laukuvos – Tadas Tallat-Kelpša, Šilalės – Aleksas Bauža. Visi jie žydų turto įsigijo už kelias dešimtis Rm (tik K. Petraitis už 214,50 Rm, o T. Tallat-Kelpša – už 105 Rm). Visgi bene daugiausia likusio žydų turto įsigijo Laukuvos valsčiaus gyventojas Jonas Amb-

roza: arklį ir 5 karves, drabužių spintą ir komodą, 2 lovas, indaują ir kt., iš viso apie 20 pavadinimų „prekių“ už 837 Rm. Tačiau likusiu be šeimininko priežiūros turtu susigundė ne visi pareigūnai: sąrašuose nėra burmistro Jono Jurgilo, jo pavaduotojo Juozo Petravičiaus, kitų pareigūnų pavardžių³⁰.

Pinigai, gauti „iš konfiskuoto žydų turto valdymo ir sunaudojimo“, turėjo būti įmokėti į specialią srities komisaro sąskaitą Šiaulių Reicho kredito kasoje³¹, nes žydų turtas buvo laikomas Reicho nuosavybe. Tai lietė visas pajamas, gautas už žydų turto pardavimą bei iš jo valdymo (pvz., nuomos mokesčio už buvusio žydų nekilnojamojo turto valdymą).

Specialiai reglamentuoti ir buvusių žydų gydytojų darbo įrankiai. Duomenys apie išlikusį žydų gydytojų turtą buvo renkami apskrities viršininko nurodymu. Iš daugumos valsčių buvo gauti pranešimai, kad „gydytojų ir dantų gydytojų žydų tautybės nebuvo ir jokio turto neliko“ (tokios žinios gautos iš Batakių, Eržvilko, Žygaičių valsčių viršaičių) arba kad „valsčiaus savivaldybės žinioje jokių gydytojų ir dantų gydytojų įrankių nėra“ (tokią informaciją pateikė Gaurės, Kvėdarnos, Laukuvos valsčiai ir Tauragės miesto savivaldybė)³². Inventorizuotino turto buvo likę Kaltinėnų, Naumiesčio ir Skaudvilės valsčiuose. Likęs turtas buvo arba konfiskuotas, arba perduotas naudojimui, kartu ir „apsaugai“ buvusiems kolegoms gydytojams (felčeriams) lietuviams³³: pvz., gydytojo Zakso ir dantų gydytojo Bandalino darbo įrankiai atsidūrė pas Šilalės vaistininką Vaclovą Gaudešį, dantų gydytoją S. Likanderienę, gydytoją Joną Gondeckį³⁴.

1941 m. buvo išparduotas ne visas likęs žydų turtas. 1942 m. lapkričio 21 d. Tauragės policijos Eržvilko punkto vedėjas Antanas Stongvila, vadovaudamasis apskrities viršininko rezoliucija, Eržvilke buvusią užantspauduotą ir policijos žinioje laikomą žydų sinagogą perdavė Eržvilko ir Batakių nekilnojamojo turto administratoriui Zenonui Komskiui. Kartu perda-

vė ir joje išlikusius daiktus: suolus, spintą, apie 300 „žydiškų“ knygų ir kt.³⁵

1942 m. prasidėjo pusvelčiui įsigyto turto perkainojimas. Šiaulių srities vokiečių administracija, patikrinusi gautus dokumentus apie kilnojamojo žydų turto pardavimą, konstatavo, jog likę žydų daiktai buvę įkainoti per žema kaina ir perduoti pernelyg pigiai. Todėl srities komisaras 1942 m. balandžio 23 d. įsakymu nurodė pakartotinai suregistruoti žydų turtą, registracijos terminą pratęsė iki tų pačių metų liepos 1 d. ir pabrėžė, jog šį sykį „žydų turto registracija būtinai turi būti baigta“, o „terminas nebus pratęsimas“³⁶.

Visgi realybė ir planai išsiskyrė – registracija iki liepos 1 d. baigta nebuvo. 1942 m. spalio mėn. Reicho komisaras Rytų kraštui paskelbė potvarkį, reglamentavusį tolesnį likusio žydų turto tvarkymą. Jo įvade pirmiausia deklaruota, jog visas kilnojamas ir nekilnojamas žydų turtas Rytų krašte konfiskuojamas. Toliau kalbama ne tik apie užsilikusį pas gyventojus neregistruotą žydų turtą bei jo registraciją (šį sykį data nukelta iki 1942 m. lapkričio 30 d., turtas turėjo būti užregistruotas pas atitinkamus sričių komisarus), bet ir apie tai, kad turėtų būti patikrinama, ar anksčiau perduotas turtas buvęs įkainotas teisinga kaina. Pabrėžiama, jog „registruoti privalo visi juridiniai asmenys, piliečiai ir vokiečių bei lietuvių įstaigos, kurios žydų turtą tiesioginiai ar netiesioginiai turi arba valdo kaip įgaliotiniai, nuomininkai, valdytojai“ ar pan. Žydų turtą raštu jau užregistravę asmenys nuo šios pareigos atleidžiami³⁷.

ŠVĖKŠNOS VALSČIAUS ŽYDŲ TURTO DALYBOS

Žydų turto dalybų procesą Tauragės apskrityje gana vaizdžiai atskleidžia išlikę Švėkšnos „Žydų turtui likviduoti komisijų“ veiklos dokumentai. Valsčiuje veikė dvi šios paskirties komisijos. Apie pirmosios darbą žinoma tik tiek,

kad ji dirbo 1941 m. spalio–lapkričio mėn. Žydų turto valsčiaus gyventojams komisija pardavė beveik už 8 tūkst. Rm³⁸. Išlikę išmokų lapai rodo, jog iš komisijos gautų pinigų buvo išmokami atlyginimai už žydų laidojimą. Tokius atlyginimus gavo 42 valsčiaus gyventojai. Daugiausia laiko – 11 dienų – šiam „darbui“ sugaišo Kazys Kasperavičius. Dirbantiems be arklio už dieną buvo mokama po 15 Rm, su arkliu – po 30 Rm. Visiems darbininkams išmokėta iš viso 2150 Rm³⁹. Ši komisija rūpinosi ir daiktų, kuriuos rugpjūčio mėn. už tam tikras paslaugas („už darbą“, „už skolą“ ir pan.) iš jų savininkų žydų buvo įsigiję pavieniai lietuviai, gražinimu⁴⁰. Išlikusi medžiaga rodo ir tai, jog iš pradžių žydų turtas buvo menkai apskaitomas, o pirmieji prie dalybų suskubo valsčiaus viršaitis bei vietos policijos tarnautojai. Nuovados viršininkas tik sudarė tarnautojų paimtų daiktų sąrašą⁴¹.

Antroji, arba naujos sudėties, komisija darbą pradėjo 1941 m. gruodžio 3 d. Pirmiausia ji perėmė buvusios komisijos raštus, susijusius su žydų turto likvidavimu, ir nutarė sudaryti daiktų, „paimtų globon“, sąrašą⁴². Naujosios komisijos pirmininku tapo valsčiaus viršaičio padėjėjas Izidorius Klumbys, nariais – seniūnas Pranas Oželis, mokytojas Stasys Jurjonas, policininkas Stasys Klumbys, veterinarijos gydytojas Jonas Vaikasas, raštvedžiu – Pranas Žukauskas. Jos nariai gruodžio 3 d. nuvyko prie sinagogos, kuri buvo paversta neišparduotų žydų daiktų sandėliu. Po apžiūros komisijos nariai konstatavo: „Sandėlys užantspauduotas smalko antspaudu, sandėlio langai išdaužti ir praviri. Raktas nuo sandėlio randasi policijoje [...]. Sandėlio vidury baldai suversti netvarkoj, sulaužyti ir jeigu juos parduoti, tai reikia surinkti, kad galima būtų naudoti kaip tinkamus. Visi esantieji baldai menkos vertės ir tie patys daugumoje sulaužyti, puodai sudaužyti ir mažai tinkami naudojimui. Viršutiniame aukšte rasta ir plunksnų įpyluose, bet plunksnos palaidos, be tvarkos ir įpylai sudraskyti ir sumindžioti – vi-

sai menkaverčiai. Sandėlio-sinagogos krosnių durelės visos išimtos“⁴³.

Iš vėlesnių komisijos aktų ryškėja tolesnė jos veikla.

Gruodžio 9 d. komisija visus asmenis, turinčius žydų arklių ir karvių, paragino pristatyti galvijus į valsčiaus savivaldybės kiemą įkainojimui. Įkainojus galvijai buvo parduoti.

10 d. komisijos nariai lankėsi pas asmenis, kurie „globon“ buvo paėmę žydų baldus. Peržiūrėję globos aktus ir patikrinę „globojamų“ daiktų sąrašus, baldus įkainojo ir pardavė.

11–12 d. buvo parduodami sandėlyje likę žydų daiktai.

13 d. tęsiamas sandėlyje likusių daiktų pardavimas. Komisijos nariai taip pat nuvyko į pagalbinės policijos bendrabutį ir apžiūrėjo jame esančius nenaudojamus žydų daiktus – 3 lovas, 1 stalą, „vienus patalus“ ir pagalvę, 1 uosinę spintą. Komisija juos inventorizavo ir pardavė⁴⁴.

15–20 d. toliau parduodami sandėlyje likę daiktai.

22–23 d. komisijos nariai ėjo pas asmenis, turinčius žydų daiktų, tuos daiktus įkainodavo ir parduodavo.

30 d. komisija nutarė pasamdyti 3 darbininkus ir užkalti „buvusio sandėlio-sinagogos“ išdaužtus langus („kad pastatas negestų nuo sniego ir lietaus ir kad galima būtų panaudoti kokiam nors reikalui“).

1942 m. sausio 14 d. komisija baigė darbą⁴⁵.

Už visus parduotus daiktus komisija surinko 3292 Rm. Likusius be šeimininkų žydų daiktus pirko beveik 400 Švėkšnos ir Veiviržėnų (Kretingos aps.) valsčių gyventojų; daugumą pirkėjų sudarė žmonės iš Švėkšnos ir Inkaklių seniūnijų kaimų. Tiesa, vieni įsigijo už 1 Rm ar net mažiau, kiti – už kelias dešimtis Rm. Šeši asmenys (beje, penki iš jų Švėkšnos gyventojai) daiktų įsigijo daugiau kaip už 100 Rm – tai Povilas Norvilas (už 157 Rm), Kazys Keblys (151,70 Rm), Juozas Stankus (150 Rm), Vaclovas Norvilas (132,20 Rm; beje, buvusios

komisijos pirmininkas), Vincas Maskolaitis (106,60 Rm) ir Ignas Urbonas (už 116,50 Rm). Iš šešių komisijos narių daiktų pirko penki (daugiausia Izidorius ir Stasys Klumbiai), o iš vienuolikos valsčiaus seniūnų – vos du. Brangiausiai buvo įkainoti naminiai galvijai – karvės (nuo 20 iki 54 Rm), arkliai (nuo 5 („raišas“) iki 50 Rm), žemės dirbimo įrankiai, geri nauji baldai. Tačiau dažniausiai pasitaikantys pirkiniai – seni baldai, namų apyvokos reikmenys, patalynė, rečiau – veidrodžiai, sieniniai laikrodžiai, radijo aparatai, siuvamosios mašinos. Be ne skaudžiausia skaityti tokius įrašus: „vaikiška sena lovelė“, „vaikiškos viršutinės kelnės“⁴⁶ ir pan.

Gauti pinigai buvo naudojami ir atlyginimams žydų turto komisijos nariams išmokėti. 11 asmenų (įskaitant komisijai priklausiusius vežikus bei darbininkus) už darbą gruodžio-sausio mėn. išmokėta per 900 Rm. Daugiausia – komisijos raštvedžiui P. Žukauskui – 182,84 Rm (už 32 darbo dienas), komisijos pirmininkui I. Klumbiui – 165,61 Rm (už 27 darbo dienas), komisijos nariui S. Klumbiui – 146,06 Rm (už 26 darbo dienas) ir t. t.⁴⁷

Minėta komisija ieškojo ir neįregistruoto, tačiau jau pasisavinto žydų turto. Rastą įkainodavo ir parduodavo ligtoliniam jo naudotojui⁴⁸. Jei „paimti globon“ žydų daiktai pas vieną ar kitą asmenį nebuvo randami, komisija apie tai pranešdavo policijai, kad ši „išsiaiškintų apie jų dingimą“⁴⁹. Štai 1941 m. gruodžio 13 d. komisijos nariai atliko tarnybinį patikrinimą – nuvyko pas vietos policininką Igną Urboną surašyti jo anksčiau (spalio mėn.) pasisavintų žydų daiktų. Iš tuo metu dirbusios komisijos akto paaiškėjo, kad jis pasisavinęs 9 maišus patalynės ir drabužių ir 1 pintinę indų, tačiau I. Urbonas tvirtino, jog „paėmęs ir prisikimšęs tik penkis (5) maišus, o ne devynis (9) ir juose buvę tik keli pataliukai...“⁵⁰

Komisija likusį žydų turtą ne tik parduodavo fiziniams asmenims, bet ir perduodavo įvairioms valdžios įstaigoms ar įmonėms: Švėkšnos

valsčiaus savivaldybei bei policijos nuovadai, vietos ambulatorijai, pieno perdirbimo bendrovei, pradžios mokyklai. Dalis turto (10 spintų, 30 lovų, 20 kėdžių, 4 paveikslai ir kt.) apskrities policijos vado nurodymu buvo išvežta į Tauragę⁵¹.

IŠVADOS

Lietuvių centrinės bei vietos valdžios institucijos aktyviai dalyvavo reglamentuojant žydų turto likimą. Laikinoji vyriausybė rengė tarybų valdžios nacionalizuoto turto denacionalizacijos įstatymus, kurie žydams neturėjo būti taikomi. Vilniaus miesto ir srities piliečių komitetas sudarinėjo žydų turto perėmėjų sąrašą. Prie žydų turto likimo reglamentavimo prisidėjo apskričių administracija, o valsčių pareigūnai neretai tiesiogiai dalyvavo jį įvertinant bei parduodant. Akivaizdu, kad tokia valdžios institucijų pozicija buvo nepilietiška bei diskriminacinė. Kita vertus, šios institucijos nebuvo savarankiškos, todėl jų veikla rodo tik atskirų jose dirbusių pareigūnų poziciją, bet ne Lietuvos valstybės laikyseną.

Lietuvos Katalikų Bažnyčios atstovai žydų turto dalybas įvertino joms jau praktiškai pasibaigus, t. y. tik 1942 m. vasarą, kai didžioji Lietuvos žydų bendruomenės dalis jau buvo sunaikinta. Svarstymuose, ką daryti su likusiu žydų turtu, galima išvelgti apgailėstą dėl žydus ištikusios tragedijos. Svetimo turto pasisavinimas dažniausiai pateisinamas motyvuojant tuo, kad tik tokiu būdu likusį turtą galima apsaugoti nuo visiško sunaikinimo.

Lietuvos žydų turto klausimas spręstas įvairiai: kilnojamasis turtas dažniausiai buvo išdalijamas ar išparduodamas vietos gyventojams, muziejinės, archyvinės vertybės išvežamos į Vokietiją. Daug žydų nekilnojamojo turto likdavo vietinės administracijos žinioje ir buvo panaudojama jos reikmėms, taip pat atitekdavo privatiems asmenims.

*Lentelė. Tauragės aps. valsčių žydų turto įkainojimo komisijų sudėtis*⁵²

Valsčius	Komisijos sudėtis
Batakių*	Pranas Rimkus
Eržvilko	viršaitis, policijos punkto vedėjas, savivaldybės tarnautojas
Gaurės	policijos atstovas Atkočaitis, savivaldybės tarnautojai Vladas Bajorinas ir Jonas Kukčikaitis
Kaltinėnų	žinių nerasta
Kvėdarnos*	Juozas Juška, Ignas Kuršelis, Petras Petkus
Laukuvos	žinių nerasta
Naumiesčio	Juozas Aleškevičius, Antanas Ilčiukas, Kazys Jončas (kitur – Jenčas), Jonas Nausėda, Zigmas Noreika, Povilas Taroza, Adomas Vingis
Skaidvilės*	Domas Jakštas, Stasys Jonutis
Šilalės	žinių nerasta
Švėkšnos	Stasys Jurjonis (kitur – Jurjonas), Izidorius ir Stasys Klumbiai, Pranas Oželis, Jonas Vaikasas, Pranas Žukauskas
Tauragės	žinių nerasta
Vainuto	Aleksas Blinstrubas, Ilčiukas, Simas Paulius
Žygaičių	komisija valsčiuje sudaryta nebuvo

* Šių valsčių komisijose dirbusių vietos pareigūnų ir gavusių tarnybinį atlyginimą asmenų pavardės archyvuose dokumentuose nenurodomos.

Nuorodos

¹ E. Zingeris, „Lietuvos žydų kultūros vertybės: tragiški praradimai ir realios susigrąžinimo viltys“, *Atminties dienos. Tarptautinė konferencija, skirta Vilniaus geto sunaikinimo 50-mečiui 1993 m. spalio mėn. 11–16 d.*, Vilnius, 1995, p. 259–266.

² R. Zizas, „Šilalės kraštas nacių Vokietijos okupacijos metais (1941–1944)“, *Šilalės kraštas*, t. 3: *Nacizmo ir bolševizmo laikotarpis 1940–1953*, Vilnius, 2001, p. 74–75.

³ *Картоотека „Z“ оперативного штаба „Рейхсляйтер Розенберг“. Ценности культуры на оккупированных территориях России, Украины и Белоруссии 1941–1942.* Издание подготовлено М. А. Бойцовым и Т. А. Васильевой, Москва, 1998, 352 с.

⁴ M. Dean, „Jewish Property Seized in the Occupied Soviet Union in 1941 and 1942: The Records of the Reichshauptkasse Beutestelle“, *Holocaust and Genocide Studies*, 2000, Nr. 1, p. 83–101.

⁵ *Lietuvos laikinoji vyriausybė. Posėdžių protokolai. 1941 m. birželio 24 d.–rugpjūčio 4 d.*, parengė A. Anušauskas, Vilnius, 2001, p. 23.

⁶ *Ibid.*, p. 37.

⁷ *Ibid.*, p. 88–91, 99–102, 107–108, 132–133.

⁸ V. Brandišauskas, „Lietuvių ir žydų santykiai 1940–1941 metais“, *Darbai ir Dienos*, 1996, Nr. 2, p. 59.

⁹ Komiteto vidaus reikalų valdytojo K. Kalendros 1941 m. liepos 22 d. raštas Komitetui, Lietuvos mokslų akademijos Centrinės bibliotekos Rankraščių skyrius (toliau – LMA CB RS), f. 9–3030, l. 10.

¹⁰ Komiteto pirmininko S. Žakevičiaus 1941 m. liepos 26 d. raštas Vilniaus miesto ir srities vidaus reikalų valdytojui, *ibid.*, f. 165–890/1, l. 11.

¹¹ Mokslų akademijos pirmininko M. Biržiškos 1941 m. rugpjūčio 2 d. raštas Komitetui, *ibid.*, f. 165–888/5, l. 12.

¹² S. Atamukas, *Lietuvos žydų kelias. Nuo XIV amžiaus iki XX a. pabaigos*, Vilnius, 1998, p. 259.

¹³ Komiteto vidaus reikalų valdytojo K. Kalendros 1941 m. liepos 30 d. raštas Vilniaus miesto burmistrui, LMA CB RS, f. 9–3030, l. 19.

¹⁴ Plačiau apie tai žr.: V. Brandišauskas, „Holokaustas Lietuvoje: istoriografinė situacija ir pagrindinės problemos“, *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, Vilnius, 1999, t. 14, p. 147–150.

¹⁵ F. Bartkus, P. Alekna, *Dievas ir Žmogus. Katalikų tikėjimo tiesos, dorovės reikalavimai ir sielai pašvęsti priemonės*, Roma, 1953, p. 290–291. Už šią nuorodą autorius dėkingas vysk. dr. J. Borutai SJ.

¹⁶ Ibid., p. 270.

¹⁷ Ibid., p. 201.

¹⁸ *Masinės žudynės Lietuvoje 1941–1944: Dokumentų rinkinys*, Vilnius, 1973, d. 2, p. 407–408.

¹⁹ Šilalės nuovados viršininko 1941 m. liepos mėn. raštas Šiaulių apygardos teismo prokurorui, Šilalės apylinkės tardytojui, Valstybės saugumo ir kriminalinės policijos Šiaulių apygardai ir Tauragės apskrities policijos vadui, Lietuvos centrinis valstybės archyvas (toliau – LCVA), f. R-1476, ap. 1, b. 3, l. 246.

²⁰ Kaltinėnų valsčiaus viršaičio 1941 m. rugsėjo 4 d. raštas Tauragės apskrities viršininkui, ibid., l. 371.

²¹ P. G. Aring, *Kai vaikai klausia. Žydų gyvenimo pėdsakai Lietuvoje*, Klaipėda, 1988, p. 73–74.

²² *Masinės žudynės Lietuvoje 1941–1944*, d. 2, p. 280.

²³ Tauragės apskrities viršininko 1941 m. rugpjūčio 5 d. raštas Tautinės apsaugos Tauragės kuopos vadui, LCVA, f. R-1476, ap. 1, b. 3, l. 100.

²⁴ Tauragės miesto policijos nuovados viršininko 1941 m. rugpjūčio 7 d. raštas Tauragės apskrities viršininkui, ibid., l. 136.

²⁵ Tauragės apskrities viršininko 1941 m. rugpjūčio 7 d. raštas Tautinės apsaugos būrių vadams, ibid., l. 137.

²⁶ Tauragės miesto policijos nuovados viršininko 1941 m. rugpjūčio 6 d. raštai, ibid., l. 126–127.

²⁷ *Masinės žudynės Lietuvoje 1941–1944*, d. 2, p. 278.

²⁸ Tauragės apskrities viršininko 1942 m. balandžio 30 d. raštas Tauragės miesto burmistrui bei valsčių viršaičiams, LCVA, f. R-1476, ap. 1, b. 1, l. 114.

²⁹ Tauragės apskrities viršininko 1941 m. rugsėjo 17 d. raštas Lietuvos žemės ūkio kooperatinei sąjungai „Lietūkis“, ibid., b. 3, l. 479.

³⁰ Parduoto žydų turto sąrašas, ibid., ap. 8, b. 2, l. 328–354.

³¹ Šiaulių srities komisaro Gewecke's 1942 m. gegužės 30 d. raštas srities apskričių viršininkams bei Šiaulių miesto burmistrui, ibid., f. R-1476, ap. 1, b. 1, l. 179.

³² Pranešimai Tauragės apskrities viršininkui (visi datuoti 1941 m. lapkričio mėn.), ibid., l. 179–186.

³³ Valsčių viršaičių pranešimai Tauragės apskrities viršininkui ir likusio turto sąrašai, ibid., l. 173–178.

³⁴ Daiktų ir įrankių „inventorizavimo“ komisijos 1941 m. liepos 24 d. ir rugpjūčio 12 d. aktai, ibid., b. 3, l. 169, 171.

³⁵ Sinagogos perdavimo-priėmimo 1942 m. lapkričio 21 d. aktas, ibid., b. 13, l. 83.

³⁶ Šiaulių srities komisaro 1942 m. birželio 11 d. raštas Šiaulių srities apskričių viršininkams, ibid., b. 1, l. 93.

³⁷ Šiaulių srities komisaro Gewecke's 1942 m. lapkričio 4 d. raštas Šiaulių miesto burmistrui ir visiems srities apskričių viršininkams, ibid., b. 13, l. 291.

³⁸ Švėkšnos valsčiaus viršaičio 1941 m. lapkričio 14 d. parengta parduoto žydų turto apyskaita, ibid., f. R-1344, ap. 8, b. 2, l. 20.

³⁹ Švėkšnos valsčiaus viršaičio 1941 m. spalio 12 d. išmokėjimų suvestinė bei viršaičio 1941 m. lapkričio 12 d. parengta ataskaita, ibid., l. 6–6a.

⁴⁰ Gražintų žydų daiktų sąrašai ir perdavimo-priėmimo aktai, ibid., b. 1, l. 1–12.

⁴¹ I. Urbono 1941 m. gruodžio 28 d. pareiškimas, ibid., l. 52.

⁴² Komisijos 1941 m. gruodžio 3 d. aktas, ibid., l. 44.

⁴³ Ibid., l. 45.

⁴⁴ Komisijos 1941 m. gruodžio 13 d. aktas, ibid., l. 51–53.

⁴⁵ Komisijos aktai, ibid., l. 47–53, 58–59, 61–62, 74.

⁴⁶ Parduoto žydų turto sąrašai, ibid., b. 2, l. 22–57.

⁴⁷ Žydų turtui įkainoti komisijos atlyginimų išmokėjimo lapai už darbą iki 1941 m. gruodžio 30 d. ir už 1942 m. sausio 5–14 d., ibid., l. 11–12, 17–18. Tiesa, randame ir dešimtim kita besiskiriančius skaičius, tačiau jie nieko iš esmės nekeičia. Žr.: Švėkšnos valsčiaus viršaičio 1942 m. gegužės 6 d. raštas Tauragės apskrities viršininkui, ibid., f. R-1476, ap. 1, b. 3, l. 107.

⁴⁸ Komisijos gruodžio 13 ir 15 d. aktai, ibid., f. R-1344, ap. 8, b. 1, l. 54, 56.

⁴⁹ Komisijos gruodžio 30 d. aktas, ibid., l. 61.

⁵⁰ Komisijos 1941 m. gruodžio 13 d. aktas bei I. Urbono 1941 m. gruodžio 28 d. pareiškimas, ibid., l. 51–53.

⁵¹ Komisijos 1942 m. sausio 13 d. aktas, Švėkšnos pieno bendrovės pirmininko 1942 m. sausio 15 d. pasirašytas aktas, Švėkšnos policijos nuovados įstaigoje esančio žydų turto sąrašas, ibid., l. 73, 75–76; Parduotų daiktų sąrašai, ibid., b. 2, l. 56–57.

⁵² Lentelė sudaryta remiantis valsčių viršaičių 1942 m. gegužės–birželio mėn. pranešimais Tauragės apskrities viršininkui ir apskrities viršininko 1942 m. birželio 15 d. raštu Šiaulių srities komisariui, ibid., f. R-1476, ap. 1, b. 3, l. 100, 107–108, 111, 118, 120.

Gauta 2002 09 17
Lietuvos gyventojų genocido
ir rezistencijos tyrimo centras,
Didžioji g. 17/1, Vilnius

Valentinas Brandišauskas

**EXPROPRIATION OF THE JEWISH PROPERTY, AND DESTRUCTION IN LITHUANIA
DURING THE SECOND WORLD WAR**

Summary

Institutions of Lithuanian central and local authorities actively took part in ratifying the further fate of the Jewish property. The temporarily government drafted laws of the Soviet government on the denationalization of the nationalized property. These laws were not to be applicable to people of Jewish nationality. The committee for dwellers of Vilnius city and its districts made a list of people who would be the assignees of the Jewish property. The ratification of the fate of the Jewish property was a lot influenced by the district administration. The district officials would often directly participate in evaluating and selling the property. It is evident, that such position of the governmental institutions was publicly indecent and discriminatory. On the other hand, these institutions were not independent; therefore they only reflect the position of individual officers who worked there, but not the position of the Lithuanian state.

Representatives of the Lithuanian Catholic Church assessed this severance of the Jewish property only after they had been terminated, i.e. in the summer of 1942, after the majority of Jews had already been exterminated. Considerations regarding the remaining Jewish property can be treated as regret about the tragic fate of Jews. Expropriation of the property is usually reasoned that only in this way the property can be protected from complete destruction.

The fate of Jewish property differed, i.e. personal estate was usually given out or sold out to local people; museum pieces, archival valuables were taken to Germany. A lot of Jewish property was left under the supervision of the local administration and was used for its purposes, and also was given to private persons.